

Отримано: 07.02.2023.

Прорецензовано: 14.02.2023.

Прийнято до друку: 20.02.2023.

e-mail: oleksandr.s.yaremchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2023-34-59-65

Яремчук О. Західні землі України міжвоєнного періоду в дослідженнях науковців Острозької академії. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 59–65.

УДК: 94:908(477)+001.89

Олександр Яремчук

ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ НАУКОВЦІВ ОСТРОЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ

У статті висвітлено основні напрями досліджень науковців Національного університету «Острозька академія» з проблематики історії західних земель України у міжвоєнний період. Зосереджено увагу на тематичній спрямованості студій та ключових результатах, досягнутих ученими. Опрацьовані найбільш репрезентативні матеріали наукового доробку істориків зазначеного осередку.

Ключові слова: історія, західні землі України, міжвоєнний період, науковий доробок, Національного університету «Острозька академія», науковці.

Oleksandr Yaremchuk

WESTERN UKRAINE LANDS OF THE INTERWAR PERIOD IN THE STUDIES OF OSTROH AKADEMY SCIENTISTS

The article reflects main study directions of scientists from the National University of Ostroh Academy on the issues in history of western Ukraine lands in interwar period. Areas of focus are thematic direction of studies and key results achieved by scientists. Article elaborated the most representative materials of studied developments by history scientists in this institution. Most of the publications are related to the stay of the Volhynia lands as part of interwar Poland, in particular; issues related to socio-economic history: crafts and handicraft production, activities of workshops, trade, banking, smuggling and countering it. A number of publications are devoted to the demographic problems of interwar Volhynia, in particular to issues of the ethnic composition of the population and emigration from overseas. One of the leading topics researched by scientists of the department is focused on issues of the political history of Ukraine in the interwar and pre-war period - Carpathian Ukraine of 1938–1939. A special place in the creative work of the scientists of the Department of History is occupied by the activities of public and political figure Stepan Skrypnyk in the interwar period. His active participation in the national-church movement for the de-Russification of the Orthodox Church in Poland is revealed.

Keywords: history, western Ukraine lands, interwar period, studied developments, the National University of Ostroh Academy, scientists.

Після Першої світової війни і революційних потрясінь, українські території були вчергове розділені. Західні землі України опинилися у складі кількох східноєвропейських держав. Роки між світовими війнами в українському суспільстві прийнято розглядати як складні для нашого народу. Тим не менше, вони важливі для розгляду становлення українських національних рухів різної спрямованості та методів діяльності, що зберігатимуть актуальність у наступну епоху. Продовжувався соціально-економічний та культурний розвиток західноукраїнського соціуму, все ще відокремленого, але з природнім усвідомленням своєї єдності з рештою українців. Відтак вивчення історії західних теренів України у міжвоєнний період залишається значущою проблемою історичної науки.

Сьогодні вона розробляється науковцями кількох осередків сучасної української, польської, угорської історіографії тощо. Відповідна проблематика перебуває у полі наукового інтересу й учених Національного університету «Острозька академія», насамперед тих із них, які працюють на базовій «історичній» кафедрі університету – кафедрі історії імені професора Миколи Ковальського. Зважаючи на серйозні здобутки низки острозьких істориків в цій тематиці, з іншого боку – на відсутність попередніх підсумкових праць про цей фрагмент сучасної української історіографії, спробуємо здійснити стислий історіографічний аналіз окремих найважливіших досліджень та укласти синтетичний образ сьогоднішнього (на 2022 р.) стану студій окресленого осередку. Додатковим стимулом

для підготовки цієї статті стало нещодавнє відзначення 25-річного ювілею кафедри історії НаУОА (заснована 1996 р.), що також заохочує до підведення певних підсумків.

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії НаУОА Володимир Марчук упродовж 2010 – початку 2020-х рр. активно досліджує соціально-економічну історію міжвоєнної Волині. Зокрема, у полі його уваги перебуває національний склад населення міст Західної Волині в 1920-х рр. Його студії базуються на матеріалах, в яких подано інформацію про віросповідання, яке залишалося важливим аспектом етнічної/національної ідентифікації населення. Автор встановлює, що навіть малі містечка були багатонаціональними. Єврейське населення становило більшість населення міст, у середньому 60%. Українці були другою за чисельністю групою і їхня частка становила близько 30%. Польське населення проживало в основному у великих містах, проте його частка продовжувала лишатися доволі низькою і зазвичай не перевищувала 5%. У містах проживали представники й інших етносів (вірмени, греки, німці та ін.) [7, с. 124]. Такий стан речей залишався актуальним аж до трагічних подій Другої світової війни. Їх результатом стала моноетнічна картина українського населення волинських міст. Міжвоєнний період був останнім, коли основу жителів міст і містечок Волині складали представники українського, польського та єврейського народів, які переважно мирно співіснували [7, с. 128].

Історія ремісничих виробництв становить важливий компонент економічної історії Західної України міжвоєнного періоду. В. Марчук дійшов висновку про слабку інтенсивність розвитку дрібно-ремісничого господарства Волинського воєводства. Такий стан речей був результатом ряду чинників: складність процедури отримання «ремісничої карти» – головної умови легального ведення ремесла; невідповідний тогочасним нормам стан технічного оснащення індивідуальних ремісничих майстерень; суттєве переважання ручного способу виробництва; актуальна тенденція на збільшення вартості праці; неможливість відстеження змін чинників економічної кон'юнктури для дрібного ремісничого підприємця, який поставав перед самим їх фактом на ринку збуту; навмисні обмежувальні заходи польської влади щодо дрібних ремісників. Автор виокремлює найбільш поширені ремісничі спеціальності на волинських землях. В основному вони базувалися на використанні дешевої місцевої сировини. Загалом це спеціальності, що відносилися до груп обробки шкіри, металу, дерева, текстильної групи та сфери послуг. Найбільш затребуваними на ринку були кравці, шевці, ковалі, столяри, теслі, слюсарі, бондарі, токарі, римарі. Ремісниче виробництво Волинського воєводства в 1921–1939 роках було в основному спрямоване на внутрішній ринок, тобто на задоволення попиту місцевого, переважно сільського населення. Оскільки його платоспроможність була низькою, ремісники мали незначні прибутки. Скрутне становище ремісників і ремісничого виробництва погіршували й такі несприятливі умови, як конкуренція з боку фабрично-заводської промисловості, стагнація будівельної галузі, збільшення кількості дешевої продукції, виготовленої дрібними ремісниками [4, с. 59].

Ще однією рудиментарною рисою економіки в Другій Речі Посполитій було продовження існування цехових організацій ремісничого виробництва, які також перебувають в полі наукових інтересів В. Марчука. Зокрема, йому належить стаття, присвячена правовим нормам функціонування ремісничих цехів на території Волинського воєводства в міжвоєнний період. На основі аналізу нормативно-правових актів, виданих із 1927 по 1939 р., у ній охарактеризовано організацію цехових корпорацій, їх фінансування та управління. Висвітлені особливості державного контролю над ремісничими цехами воєводства.

В. Марчуком встановлено, що у міжвоєнний період Польща була єдиною країною, що мала достатньо розроблену нормативно-правову базу, яка регулювали відносини у сфері ремесла і ремісничого виробництва. Пов'язано це було зі все ще значним переважанням дрібного виробництва в економіці країни. Доведено, що ремісничі цехи у своїй діяльності послуговувалися достатньо солідною і напрацьованою у всіх аспектах законодавчою базою, яка протягом міжвоєнного періоду зазнала суттєвих змін та доповнень. З одного боку, вони були продиктовані практичними потребами, а з іншого – зміцнювали адміністративний контроль над ремісничим виробництвом. Однак негативною стороною такого роду діяльності було те, що польські урядові кола замість активної розбудови промисловості в державі, особливо на новоприсланих землях, зайняли протилежну, консервативну позицію у сфері товарного виробництва. Зокрема, цьому сприяла активна підтримка на законодавчому рівні цехової організації ремісничого виробництва, а така політика, можливо

навіть свідомо, насправді не підштовхувала, а гальмувала економічний розвиток українських земель у складі Польської Республіки [5, с. 81].

Ще одним аспектом ремісничого виробництва Волині, висвітленим В. Марчуком, була організація ремісничої освіти на території Волинського воєводства. Міжвоєнний період видався перехідним для економіки та суб'єктів ринку. З огляду на це отримувати професійну фахову освіти мусили не лише ремісники-початківці, але й досвідчені, вже сформовані у попередні роки ремісники. Ремісник, який не міг довести свою професійну кваліфікацію, числився у документах як «нелегальний» чи характеризувався терміном «партач» [8, с. 81].

Важливим чинником, який впливав на соціально-економічний розвиток Волинського краю у міжвоєнний період, була наявність штучного радянсько-польського кордону, що з 1921 р. пролягав по так званій «лінії Керзона». Саме це стало об'єктом інтересу низки публікацій В. Марчука. На думку історика, сам чинник існування польсько-радянського кордону негативно впливав на економіку Волині. Зі зміною політичної кон'юнктури втрачено було не тільки розбудований, передвоєнний внутрішній регіональний ринок, а також і можливість постачати продукцію на території, що на той час належали до СРСР. В. Марчук відзначає, що напередодні Першої світової війни з Волинського регіону на загальноросійський ринок постачалися значні об'єми продукції. На задоволення цього попиту була націлена основна частка капіталістичного виробництва краю. Після 1921 р. разом із Ризьким миром для населення і економіки краю постала нова реальність: можливість налагодження торговельних відносин між встановленим Волинським воєводством і підконтрольну більшовикам УРСР залежала від багатьох факторів міждержавного характеру. Головним чинником це залежало від характеру відносин у стосунках між Другою Річчю Посполитою і урядом більшовиків [9, с. 24]. Процес врегулювання політично-економічних відносин між Польщею та СРСР та наявність суворого контролю за кордонами мали негативний вплив на економіку Волинського воєводства. 1921–1924 рр. характеризуються у Волинському воєводстві розквітом напівлегальної торгівлі, що дозволяло якийсь час економіці Волині розвиватись. Натомість другий період радянсько-польських прикордонних відносин 1925–1939 рр. призвів до повної ліквідації налагодженої системи прикордонної торгівлі та фактичного закриття кордону. Географічне розташування Волинського воєводства на кордоні двох держав залишилися фактично не використаними на користь розвитку економіки та господарського потенціалу краю [9, с. 28]. Навпаки, кордон став обтяжливим для економіки Західної України чинником у зв'язку з необхідністю утримувати масивний апарат прикордонних служб та як джерело політичної нестабільності.

Помітним явищем економіки на прикордонних територіях у перші роки нової політичної реальності, що постала після революційних подій і війн на теренах переформатованої Російської імперії, стала контрабандна діяльність. Детальніше на нелегальному боці міждержавної торгівлі зосереджена увага В. Марчука у публікації, присвяченій малодослідженій темі міжвоєнної контрабанди і контрабандистів, на прикладі «волинської» ділянки радянського-польського кордону в 1921–1924 р. Основним чинником контрабандної торгівлі потоків на «волинській ділянці» польсько-радянського кордону автор виділяє суто економічний. Автор доводить, що контрабанда як явище економічного життя була на той період можливою через непорядкованість охоронної організації по обидва боки державного кордону. Вона розкривається також як наслідок загальної економічної кризи в УРСР. З пошквдженням виробництва і нормалізації торговельних відносин з Польщею зменшувалася обсяг нелегальної торгівлі. Водночас аж до кардинальної реформи прикордонної служби 1924 р. ані Польща, ані СРСР не досягли суттєвих результатів у боротьбі з контрабандою [2, с. 74]. Інша публікація автора присвячена діяльності контрабандистів в Острозі та його околицях. На поч. 1920-х років Остріг стає важливою ланкою у нелегальній торгівлі між Польщею та Радянською Україною. На думку В. Марчука, саме прикордонний статус міста призвів до втрати ним статусу повітового центру у 1925 р. [3, с. 129].

В. Марчуком досліджено інституційний розвиток державного банківського сектору у Волинському воєводстві у міжвоєнний період. Кредитна банківська система Польської держави була повноцінно сформована, попри несприятливі умови міжвоєнного двадцятиріччя, та мала традиційну для того періоду структуру (складалася з державних, муніципальних, приватних і кооперативних банків і небанківських установ) [10, с. 40]. Серед банківських інвестиційних проєктів Волинського воєводства особливу увагу приділялася розвитку сільського господарства. Основними завданнями банків у цьому напрямі були: надання позик землевласникам (великим, середнім і дрібним) і фінансова

допомога в здійсненні аграрної реформи, яка включала три важливі складники – парцеляцію (продаж землі селянам дрібними наділами), комасацію (об'єднання розпорошеної селянської землі в одну ділянку) та хуторизацію, або осадництво (поселення на Західній Волині польських воєнних і цивільних колоністів), а також фінансування меліорації. Крім того, банк виступав розпорядником державних коштів, призначених для допомоги сільському господарству (будівництво зруйнованих війною ферм, допомога у відновленні худоби), або призначених для спеціальних громадських заходів, пов'язаних із сільським господарством (створення хлібних запасів, елеваторів) [10, с.41]. Автор доводить, що у Волинському воєводстві впродовж міжвоєнного двадцятиліття було сформовано мережу державних банків, які стали фінансовою опорою розвитку сільського господарства [10, с. 44].

У іншій роботі В. Марчука на основі аналізу насамперед офіційної статистики подається характеристика структури купецьких торговельних закладів в 1921–1939 рр. на території Волинського воєводства. Зокрема, охарактеризовано чисельність, етнічний склад волинського купецтва, структуру торговельних закладів цієї територіально-адміністративної одиниці. Історик наголошує, що у досліджуваний період торгівля у Волинському воєводстві зосереджувалася в руках євреїв, а більшість торговельних закладів були сконцентровані у містах і містечках краю. У ході дослідження автор доводить, що купецтво становило трохи більше 5 % від усього населення краю. Основна маса була представлена власниками невеликих крамниць, які займалися продажем споживчих товарів, незначний відсоток вів гуртову торгівлю і належав до мандрівних торговців. Більшість працювали особисто, іноді залучаючи рідних або зрідка найманих працівників [11, с. 64].

В. Марчуком також була досліджена така тема, як еміграція українців з Волинського воєводства в 1921–1939 рр. Процес еміграції українського населення в цей період не лише продовжився, а й помітно розширився. Чинниками цього називається поразка українських національно-визвольних змагань, дискримінаційна політика польської і радянської влади стосовно українців у сферах політичного життя, культури і економіки тощо. Публікація розкриває причини, напрями та наслідки еміграції українців з Волинського воєводства у 1921–1939 рр. Складне економічне становище, зацікавленість польської влади в еміграції українців як дієвого способу зменшення напруги у соціально-політичному житті краю сприяли активному виїзду українського населення. Сприятливі імміграційні політики США, Канади, країн Південної Америки заохочували переїзд до них українських переселенців. Окремо висвітлено питання тяжких матеріальних умов перебування емігрантів у чужому соціокультурному середовищі впродовж перших років після поселення. Встановлено, що волинські переселенці залучалися до сільськогосподарського, промислового, будівельного та обслуговуючого секторів економіки країн еміграції, займаючись переважно фізичною працею. На місці мігранти зустрічалися зі слабким рівнем механізації праці, з слабкою транспортною інфраструктурою, з проблемами житлового та соціального забезпечення. Важкі умови праці і високий рівень експлуатації робочої сили, суворі природно-кліматичні умови, політичне безправ'я і перебування в іноетнічному середовищі уповільнювали процес соціальної адаптації мігрантів. Однак, навіть при цьому, в умовах відсутності утисків за етнічною ознакою мали непогані шанси на успіх [6, с. 44].

З огляду на поразку українського національно-визвольного руху під час визвольних змагань 1917–1921 рр., його політикум був представлений зокрема і підпільними націоналістичними організаціями, які у міжвоєнний період набирали оберти у свої діяльності. Український національно-визвольний рух 1920 – початку 1950-х рр., насамперед історія інтегрального націоналізму, перебуває у полі наукових пошуків доктора історичних наук, професора кафедри історії НаУОА Володимира Трофимовича. Ним підготовлено близько десяти аспірантів, які успішно захистили кандидатські дисертації з відповідної проблематики. Є у його доробку і спільна з його колишнім аспірантом, київським істориком Ярославом Антонюком публікація, присвячена Українській Військовій Організації (УВО) у період 1921–1929 рр. Автори ґрунтовно дослідили діяльність розвідувальної референтури УВО. Ними зокрема встановлено, що структура розвідки УВО складалася з трьох груп: військової, територіальної та зовнішньої. Серед напрямків їхньої діяльності внутрішньо-організаційна робота, підготовка особового складу, конспіративні заходи та збирання розвідувальної інформації. Останньою в низці випадків ділилися зі спецслужбами інших країн [1, с. 51].

Одна з провідних тем сучасної історіографії, яка зосереджена на питаннях політичної історії України міжвоєнного та передвоєнного часу – Карпатська Україна 1938–1939 років. У спільних із львівською дослідницею Лілією Трофимович публікаціях В. Трофимовичем висвітлюється проблема Карпатоукраїнської держави в контексті європейської політики Польської Республіки та

Радянського Союзу в умовах загострення чехословацької кризи. Автори вчергове доводять: інтереси Москви і Варшави в українському аспекті чехословацької кризи співпадали. Друга Річ Посполита та Радянський Союз були однаково незацікавлені державотворчими процесами в Карпатській Україні, побоюючись того впливу, який вони могли здійснити на окуповані ними українські землі [17, с. 88]. В. Трофимович та Л. Трофимович зазначають, що започаткувавши розчленування Чехословаччини, Мюнхенська угода 1938 р. водночас загострила проблему Карпатської України. Керівництво нацистської Німеччини намагалося налаштувати європейські країни, які були союзниками Праги, проти Чехословаччини. При цьому воно поєднувало методи залякування та підбурювання, застосовувало вичікувальну тактику, використовувало дипломатичні аспекти карпатсько-українського питання і водночас відкрито відмовлялося від власних планів щодо регіону. Цими діями Третій рейх хотів прокласти шлях до німецько-радянського примирення ціною незалежності Карпатської України, водночас протиставляючи Москву Варшаві, ізолюючи сухопутними кордонами Польську Республіку від її союзників, послаблюючи Румунію та, зрештою, схилиючи до союзу Угорщину, керівництвом якої було прийнято за жест доброї волі мовчазну згоду німців на окупацію Закарпаття [18, с. 264].

Окрему увгу творчий тандем Л. і В. Трофимовичів присв'ятив питанню Підкарпатської Русі у зовнішньополітичних розрахунках Польщі напередодні Другої світової війни. Автори, зокрема, приходять до висновку, що у ході чехословацької кризи, висунувши територіальні претензії до Чехословаччини і поділяючи позицію нацистського керівництва про те, що ця країна має зникнути з карти Європи, Польща, тим самим, фактично солідаризувалася з Німеччиною [16, с. 322]. У публікації звертається увага на те, що у жовтні 1938 р. польська дипломатія здійснювала кроки, спрямовані на приєднання автономної Підкарпатської Русі до Угорщини з метою встановити з останньою спільний кордон, який би ліквідував у зародку небезпеку появи «українського П'ємонту», відрізав Чехословаччину від її союзника по Малій Антанті – Румунії, створив бар'єр у вигляді «нейтрального блоку» на шляху ймовірної німецької агресії. Активна підготовка й участь Польщі у ліквідації державності Карпатської України, розтиражоване в пресі задоволення з приводу встановлення спільного кордону з угорцями, інформація про жорстокі розправи її військовиків і поліцейських над захисниками краю – усе це сприяло наростанню ворожнечі до цієї держави з боку української спільноти, особливо на фоні різкого загострення німецько-польських і, навпаки, поліпшення німецько-радянських відносин [16, с. 321].

Історія Православної церкви в Україні у передвоєнний період та в роки Другої світової війни є ключовим напрямком досліджень доктора історичних наук, професора кафедри історії НаУОА Андрія Смирнова. Першим продуктивним етапом таких студій (який увінчався, зокрема, публікацією монографії [14] та захистом кандидатської дисертації [15]) було вивчення діяльності громадсько-політичного діяча Степана Скрипника в міжвоєнний період. Розкривається його активна участь у національно-церковному русі за дерусифікацію Православної Церкви в Польщі. Серед основних аспектів його діяльності А. Смирнов виділяє захист прав православних українців. С. Скрипник був одним із організаторів Почаївської маніфестації і активним захисником православ'я в умовах ревіндикаційної акції. Беззаперечно його можна назвати одним з тих, хто відіграв провідну роль в українізації Православної Церкви Польщі у 1930-х рр. Згодом єпископ Мстислав Скрипник був серед лідерів автокефального руху вже в роки Другої світової війни [13, с. 166].

У 2021 р. побачив світ навчальний посібник «Наш край: історія Волині від найдавніших часів до другої половини ХХ століття», підготовлений викладачами кафедри історії ім. проф. М. П. Ковальського. Окремий розділ посібника, який підготували у співавторстві В. Марчук і А. Смирнов, був присвячений волинським землям у міжвоєнний період [12]. Автори зазначають, що Волинське воєводство у складі міжвоєнної Польщі було економічно відсталим із слабо розвинутим господарством, і тому було віднесене до т.зв. Польщі «С» [12, с. 286].

Підсумовуючи, варто відзначити неабиякий внесок науковців НаУОА у вивчення окремих проблем історії західних земель України у міжвоєнний період. В. Марчуком здійснено ґрунтовний аналіз ключових аспектів соціально-економічної історії волинського краю у складі Польської держави. В. Трофимович зосередився на історії національно-визвольного руху українського народу, зокрема на проблематиці формування національного підпілля та міжнародного контексту драматичної історії Карпатоукраїнської держави 1938–1939 рр. Дослідження біографії громадсько-політичного і церковного діяча владики Мстислава Скрипника займає чільне місце в доробку А. Смирнова.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонюк Я., Трофимович В. Діяльність розвідувальної референтури УВО (1921–1929 рр.). *Військово-історичний меридіан*. 2019. № 3. С. 40–51.
2. Марчук В. Боротьба з контрабандною злочинністю на «волинському» відрізку польсько-радянського кордону в 1921-1924 рр. *Zaporizhzhia Historical Review*. Запоріжжя, 2022. Т. 6 (58). С. 70-76
3. Марчук В. Контрабанда і контрабандисти на «острозькій» ділянці східного кордону в 1921-1924 рр. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог, 2019. Вип. 11. С. 122–130 .
4. Марчук В. Ремесло у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2015. Вип. 24. С. 54–60.
5. Марчук В. Законодавче регулювання діяльності ремісничих цехів у Волинському воєводстві в 1921-1939 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Історичні науки*. Острог, 2016. Вип. 25. С. 73–81.
6. Марчук В. Напрямки еміграції українців з Волинського воєводства в 1921-1939 рр. *Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей VIII Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р.* Острог, 2016. С. 41–44.
7. Марчук В. Національний склад міських поселень Західної Волині на початку 1920-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Історичні науки*. Острог, 2014. Вип. 22. С. 111–127.
8. Марчук В. Організація ремісничої освіти у Волинському воєводстві в 1920–1930-х роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2018. Вип. 27. С. 75–84.
9. Марчук В. Вплив польсько-радянського кордону на економіку Волинського воєводства в 1921–1939 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Історичні науки*. Острог, 2022. Вип. 33. С. 23–29.
10. Марчук В. Державні банки Волинського воєводства в 1921–1939 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 28. С. 39–46.
11. Марчук В. Структура купецьких торговельних закладів Волинського воєводства в 1921–1939 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Історичні науки*. Острог, 2017. Вип. 26. С. 59–65.
12. Наш край: історія Волині від найдавніших часів до другої половини ХХ століття. Острог: Національний ун-т Острозька академія, 2021. 342 с.
13. Смирнов А. Степан Скрипник: релігійно-політична діяльність у 30-х – на початку 40-х років ХХ століття. *Дух і літера*. 2008. Вип. 20. С. 145–169.
14. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944. 2-ге вид. Київ, 2009. 326 с.
15. Смирнов А. Церковно-громадська і політична діяльність Степана Скрипника у 1930–1944 роках : автореф. дис. ... к. і. н. : 09.00.11. Острог, 2008. 16 с.
16. Трофимович В., Трофимович Л. Питання Підкарпатської Русі у зовнішньополітичних розрахунках Польщі (жовтень 1938 – березень 1939 р.) *Русин*. 2018. № 52. С. 309–328.
17. Трофимович Л., Трофимович В. Небезпечне суперництво... Українське питання в зовнішній політиці Польщі та Радянського Союзу. 1938–1939 рр. Рівне, 2013. 284 с.
18. Трофимович Л., Трофимович В. Карпатоукраїнський аспект зовнішньої політики європейських країн у період чехословацької кризи (1938–1939 рр.). *Русин*. 2019. № 57. С. 251–270.

References:

1. Antoniuk Ya., Trofymovych V. Diialnist rozvidualnoi referentury UVO (1921–1929 rr.). *Viiskovo-istorychni merydian*. 2019. № 3. S. 40–51.
2. Marchuk V. Borotba z kontrabandnoiu zlochynnistiu na «volynskomu» vidrizku polsko-radianskoho kordonu v 1921-1924 rr. *Zaporizhzhia Historical Review*. *Zaporizhzhia*, 2022. T. 6 (58). S. 70-76
3. Marchuk V. Kontrabanda i kontrabandysty na «ostrozkyi» diliantsi skhidnoho kordonu v 1921-1924 rr. *Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk*. Ostroh, 2019. Vyp. 11. S. 122–130 .
4. Marchuk V. Remeslo u Volynskomu voievodstvi v 1921-1939 rr. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2015. Vyp. 24. S. 54–60.
5. Marchuk V. Zakonodavche rehuliuвання diialnosti remisnychykh tsekhiv u Volynskomu voievodstvi v 1921-1939 rr. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Istorychni nauky*. Ostroh, 2016. Vyp. 25. S. 73–81.
6. Marchuk V. Napriamky emihratsii ukraintiv z Volynskoho voievodstva v 1921-1939 rr. *Ukrainska diaspora: problemy doslidzhennia: tezy dopovidei VIII Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, 27–28 veresnia 2016 r.* Ostroh, 2016. S. 41–44.
7. Marchuk V. Natsionalnyi sklad miskykh poselen Zakhidnoi Volyni na pochatku 1920-kh rr. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia*. *Istorychni nauky*. Ostroh, 2014. Vyp. 22. S. 111–127.
8. Marchuk V. Orhanizatsiia remisnychoї osvity u Volynskomu voievodstvi v 1920–1930-kh rokakh. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2018. Vyp. 27. S. 75–84.
9. Marchuk V. Vplyv polsko-radianskoho kordonu na ekonomiku Volynskoho voievodstva v 1921–1939 rokakh. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia*. *Istorychni nauky*. Ostroh, 2022. Vyp. 33. S. 23–29.
10. Marchuk V. Derzhavni banky Volynskoho voievodstva v 1921–1939 rokakh. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Istorychni nauky». Ostroh, 2019. Vyp. 28. S. 39–46.

11. Marchuk V. Struktura kupetskykh torhovelnykh zakladiv Volynskoho voievodstva v 1921–1939 rokakh. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia. Istorychni nauky. Ostroh, 2017. Vyp. 26. S. 59–65.
12. Nash kraj: istoriia Volyni vid naidavnishykh chasiv do druhoi polovyny XX stolittia. Ostroh: Natsionalnyi un-t Ostrozka akademiia, 2021. 342 s.
13. Smyrnov A. Stepan Skrypnyk: relihiino-politychna diialnist u 30-kh – na pochatku 40-kh rokiv XX stolittia. Dukh i litera. 2008. Vyp. 20. S. 145–169.
14. Smyrnov A. Mstyslav (Skrypnyk): hromadsko-politychnyi i tserkovnyi diiach, 1930–1944. 2-he vyd. Kyiv, 2009. 326 s.
15. Smyrnov A. Tserkovno-hromadska i politychna diialnist Stepana Skrypnyka u 1930–1944 rokakh : avtoref. dys. ... k. i. n. : 09.00.11. Ostroh, 2008. 16 s.
16. Trofymovych V., Trofymovych L. Pytannia Pidkarpatskoi Rusi u zovnishnopolitychnykh rozrakhunkakh Polshchi (zhovten 1938 – berezen 1939 r.) Rusyn. 2018. № 52. S. 309–328.
17. Trofymovych L., Trofymovych V. Nebezpechne supernytstvo... Ukrainske pytannia v zovnishnii politytsi Polshchi ta Radianskoho Soiuzu. 1938–1939 rr. Rivne, 2013. 284 s.
18. Trofymovych L., Trofymovych V. Karpatoukrainskyi aspekt zovnishnoi polityky yevropeiskykh krain u period chekhoslovatskoi kryzy (1938–1939 rr.). Rusyn. 2019. № 57. S. 251–270.